

Гунчак В.М., професор, д.в.н., ректор ©
Чепига М.П., професор університету, доктор філософії
*Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького*

КОДЕКС ЧЕСТІ ВИКЛАДАЧА ЯК ПЕРЕШКОДА АКАДЕМІЧНИЙ НЕЧЕСНОСТІ І ПОБЛАЖЛИВОСТІ

Обґрунтована необхідність прийняття Кодексів честі викладачами і студентами як один із засобів боротьби із академічною нечесністю.

Ключові слова: Кодекс честі, студент, викладач, нечесність, поблажливість, мораль, справедливість.

XXI століття висуває до освітян нові вимоги. Вища освіта України невідворотно вступає в епоху глобалізації. Першим кроком до цього є включення її в Болонський процес, який передбачає спільний освітній простір із єдиними демократичними та громадськими стандартами. Це вимагає створення нового освітнього середовища.

У сучасному цивілізованому світі знання відіграють важливу роль в розвитку суспільства, але не менш важливими для прогресу в суспільстві є і моральні якості студента як основа свідомого здобування знань. Для цього необхідно удосконалювати педагогіку взаємної довіри і поваги – викладач-студент.

Впровадження в життя Кодексу викладача значною мірою залежить не лише від загальної університетської чи академічної атмосфери (такої собі аури-егрегору – колективу студентів і викладачів), але й від чесності і професійності кожного викладача. Професура повинна бути не тільки високопрофесійною, але й мати вроджені педагогічні здібності.

Завідувачі кафедр і професори повинні бути фундаторами власних шкіл, напрямків і течій у науці. Студенти мають приходити вчитися до вчених-дослідників, а не до ординарних трансляторів інформації та знань, здобутих іншими. Добре, щоб ця необхідна умова доповнювалась педагогічними здібностями неординарної в науці особистості, хоч це радше виняток, ніж правило. Не забуваймо, що ВНЗ – це передусім навчальна, а потім наукова установа. Запрошуючи працювати на посаду професора у ВНЗ, треба чітко визначити наші очікування від його навчальної і науково-дослідницької діяльності.

Слід відмітити, що студенти також можуть впливати на викладачів через рейтингові опитування з приводу прослуханих ними у кожному семестрі предметів.

Неможливо не врахувати той факт, що хоч професор і книга перестали бути єдиним джерелом інформації, вони залишаються джерелом неперевершеного академічного середовища – середовища високих духовних,

моральних норм і цінностей, носіями нескінченного прагнення до істини, намагання докопатися до сутності явищ і процесів.

Сьогодні підходити до навчального процесу у вищій школі так, як це було раніше, нераціонально. Безапеляційна влада авторитарної педагогіки надто розділяє викладача і студента. Вона заважає рівноправності двох сторін (викладач–студент), пригнічує студента, не дає можливості молодим людям всебічно проявити себе. Тому слід віддавати перевагу демократичній педагогіці, педагогіці співробітництва, яка ставить перед собою мету рівноправних відносин між студентами і викладачами, руйнує бар'єр між тим, хто навчає, і тим, кого навчають. Це педагогіка взаємної довіри і поваги, співдружності і творчості.

Вона справедливо ставить перед молодим викладачем ряд запитань (Ткаченко В. М.):

1. Чи любите Ви своїх студентів?
2. Чи готові Ви працювати зі студентами на рівних умовах, без так званої педагогіки насильства?
3. Чи готові Ви вчитись у молоді?
4. Чи можете утриматися від авторитарності у навчальному процесі?
5. Чи все Ви робите для того, щоб ваш предмет і Вас особисто цінували Ваші студенти?
6. Чи цікавий Ви студентам?
7. Чи готові співпрацювати зі студентами у навчанні і вихованні?

Спробуйте самостійно і відверто відповісти на ці запитання. А всі вони ведуть до одного: чи зможе викладач відірватися від пануючої сьогодні педагогіки авторитарної, каральної і перейти до педагогіки співпраці?

Авторитарна педагогіка, яка передчасно ставить студента в нижче становище перед викладачами, пригнічує його особистість. Педагогіка ж співпраці вимагає не лише вивчати дисципліни, а й формувати, виховувати через предмети, необхідні якості, переконання наприклад, лікаря ветеринарної медицини. Викладачі часто тонуть у дріб'язковостях, вимагають знань, а не переконань, не вказують шляхи використання знань.

Необхідно докласти багато зусиль і зусиль для непримусового, добровільно зацікавленого навчання і виховання, щоб кожний студент відчув бажання викладача співпрацювати з ним. Лабораторно-практичні заняття повинні стати для студентів лабораторією творчості. При цьому основне завдання викладача – зацікавити, дати поштовх до розвитку вільної думки студента при освоєнні конкретної теми. Етичною основою сучасного заняття є виховне навчання, тобто виховання через навчання майбутнього фахівця як особистості, формування високоморальних якостей молоді людини на демократичних засадах.

Навчання ніколи не було і не буде легким, оскільки науково-технічний прогрес та досягнення науки з кожним днем вносять все нові дані, без яких неможливо детально вивчити закономірності фізіологічних чи патологічних процесів в організмі. Тому викладачеві потрібно постійно шукати шляхи до кожного студента.

Елементи співпраці можна знайти в роботі кожного викладача. Та цього замало. Потрібно, щоб ці елементи сформувалися в певну систему, в педагогіку співпраці, взаємної творчості, взаємоповаги з першого і до останнього дня навчання у навчальному закладі. Але якщо на перших курсах буде домінувати педагогіка співпраці, а на старших – стандартні заняття переважно відтворювально-адміністративного характеру, то виховати творчого спеціаліста буде досить складно. Тому методи навчання повинні мати спадкоємницький і поряд з цим творчий характер. Важливо, щоб весь професорсько-викладацький склад володів педагогікою співпраці. В таких умовах підтримується інтерес до навчання, стимулюється працездатність студентів, розвивається їх пізнавальний інтерес.

Педагогіка співпраці ставить до кожного викладача ряд важливих вимог: проводити заняття нестандартно, неодноманітно; володіти різними організаційними формами, широким спектром методів і прийомів навчання; вміло користуватися різноманітністю арсеналу педагогічного впливу на якість навчально-виховного процесу; вміти створювати оптимальні умови роботи студентів під час занять через елементи новизни, несподіванки, проблемності, нестандартності; вести заняття на високому емоційному рівні, в оптимально-інтенсивному режимі; поєднувати навчальну і виховну роботу через предмет.

На запитання "Чи цікаві Ви для студентів?" кожному викладачеві потрібно шукати позитивну відповідь окремо. В іншому разі він залишиться без авторитету, а викладач без нього ніколи не буде повноцінним. Що для цього потрібно? Небагато: довіряти і цінувати студентів; постійно підвищувати свій професійний рівень; технологічно дохідливо і цікаво навчати; мати широку ерудицію, високі моральні якості; проявляти особистий інтерес до знань взагалі і до свого предмета зокрема; вміти переконувати; бути зразком у ставленні до справи: прагнути через себе формувати той ідеал, який пропагуєте; бути доброзичливим, добросердним; вміти співпрацювати зі студентами, поєднувати справедливість і вимогливість; не допускати понукання, уникати каральних дій у відносинах зі студентами; не поспішати з висновками.

Завдань у викладача багато, але найважливіше – йти назустріч студентам з любов'ю, довірою і чистим серцем. Якщо він не спроможний до творчості, безпорадний, безініціативний і як особа нецікавий – ніякі рекомендації і методики йому не допоможуть.

І, нарешті, про педагогічний такт і майстерність. Слід пам'ятати, що сумління є у кожної людини. Потрібно лише попрацювати, щоб його розбудити. Педагогічний такт для викладача – це те саме, що голос для співака чи слух для музиканта. А щодо педагогічної майстерності, то без її постійного підвищення неможливо успішно виконувати завдання, які стоять перед вищою школою.

Складовими педагогічної майстерності є світогляд викладача, глибоке знання предмета, який він викладає, дотримання тих етичних норм, правил, звичок, які він збирається прищепити студенту, досконале володіння методами навчання і виховання.

Педагогічна майстерність – це не тільки висока і всебічна загальна та методична освіта викладача, а й вміння досягти того, щоб кожне його слово дійшло до студентів, було ними засвоєне. Досягти ж цього, не володіючи

педагогічним тактом, неможливо. Наведемо для прикладу поради викладачам щодо педагогічного такту у викладенні І.Є. Синиці з деякою модифікацією. Вони будуть корисними для викладачів вищої школи і допоможуть їм у навчанні та вихованні всебічно розвинутого фахівця:

1. Любіть не тільки свою роботу, а й студентів, з яких навчаєте.
2. Пам'ятайте, що особистість студента виховується особистістю його вчителя. Нехай Ваше ставлення до справи, Ваша поведінка серед людей будуть гідними для наслідування.
3. Поважайте у студентів людину, бережіть і розвивайте її людську гідність.
4. Будьте ближчими до студентів. Необхідна і розумна дистанція, але вона не повинна перетворюватися в стіну між вами і вихованцями.
5. Уникайте надмірної прямолінійності, штампованих нотацій і повчань. Віддавайте перевагу недемонстративним підказкам, порадам.
6. Будьте щедрими на похвалу і скупими на покарання.
7. Уникайте крику: він принижує Вас як викладача, зменшує можливості для спілкування і свідчить не про силу, а безсилля.
8. Уникайте рішень, у доцільності яких Ви не впевнені. Не ухвалюйте рішень у стані роздратування.
9. Будьте поблажливими: педагогічний такт не терпить злопам'ятності, а безтактність – це вада, яка протипоказана викладачу.
10. Справедливість – важлива риса педагога.
11. Вмійте визнавати свою помилку і не відстоюйте її. Не примушуйте вибачатися студента, якщо винні самі.
12. Утримуйтеся від зайвих зауважень, особливо за незначні порушення дисципліни.
13. Пам'ятайте, що навіть порушники дисципліни більше люблять вимогливих викладачів.
14. Залишайте свій поганий настрій перед порогом навчального закладу. Псувати настрій іншим неетично.
15. Скромність викладача позитивно оцінюється як серед колег, так і серед студентів.
16. Бережіть довіру студента. Це – вікно в його душу, і нехай воно буде для Вас завжди відчиненим.
17. Пам'ятайте: викладач – завжди учень.

Викладач у вищому навчальному закладі – це не тільки вчитель, а й учень. Викладач віддає свою енергію і знання студентам, але якщо постійно віддавати і не поповнювати свої знання – це призводить до внутрішнього спустошення. Тому, з одного боку, викладач віддає, а з іншого – поповнює свої знання. І знову віддає їх студентам. Тому, щоб бути справжнім викладачем і наставником молоді, потрібно постійно поповнювати і поновлювати свої знання.

Найкраще, що ви можете зробити для іншої людини, полягає не в тому щоб поділитись своїм багатством, а в тому, щоб відкрити для неї скарби, якими вона володіє (Б. Дізраелі). Пам'ятаймо, все, що ми можемо зробити для себе, умирає разом з нами. Все, що ми зробили для інших і світу, залишається безсмертним.

Будьте щедрими: ваша свічка не втратить, якщо вона буде світити ще й оточуючим. Віддавати – от найвищий спосіб життя. Ніщо не викликає такого захоплення оточуючих, як щедрість і великодушність. Що не віддане – втрачене. Ще Е. Стенлі Джонс сказав: “Гроші – добрий слуга, але поганий господар. Якщо вони беруть над вами верх, і ви опиняєтесь під їх магічною владою, то бути вам їх вічним рабом”.

Викладачі повинні усвідомити прості істини:

- Не поступайтесь принципами. Ніяка посада і привілеї не варті втрати самоповаги.
- Турбуйтеся про студентів і не давайте їх кривдити.
- Бійтеся втратити їх довіру, але не бійтеся бути вимогливими. Доки ви викладач – тільки ви відповідаєте за долі тих, кого вчите.

Отже, демократична педагогіка передбачає тісну співдружність студентів та їх наставників, що навчають їх майбутньої спеціальності. Викладач – не лише вчитель, а й приклад працездатності, спеціаліст своєї справи і мудрий порадник. Якщо хоч одна з цих порад випадає, соціально-педагогічний контакт не може спрацювати повною мірою.

Змінюються часи – змінюється і молодь. Проте люди старшого покоління не так інтенсивно сприймають ці зміни і часто не в тому напрямі, що молодь. Тому слід прислухатися до студентів, вчитись у них сучасних способів спілкування і розуміння дійсності. Адже молода людина зі своєї точки зору завжди доросла і тому вимагає до себе рівноправних відносин. Ключ до успіху в співпраці – робити все для того, щоб розуміти студента. Ніщо не дає такої віддачі в навчально-виховній роботі, як індивідуальний підхід. Персональна довіра і посильне завдання завжди принесуть успіх педагогічному пошуку.

Проблема викладацької благодійності

Викладацька благодійність – свідоме завищення оцінок студента під час іспитів чи інших контрольних акцій – попри позитивну сторону характеризується і рядом негативних якостей, які створюють як соціальну, так і моральну проблеми, а саме:

- благодійність (свідоме завищення оцінок) можуть провокувати у студентів звичку постійно отримувати допомогу від викладача і тим самим втрачається природна необхідність здобувати знання, без опору здавати життєві позиції, „гасити” в собі активність та творчість;
- благодійність породжує такі прошарки студентів, які приречені на бездіяльність, не хочуть працювати (здобувати знання), не здатні допомогти собі;
- постійне підвищення оцінок породжує у студентів заздрість, злість, а іноді й ненависть до „благодійників”, а це призводить до ще більшого напруження в студентському колективі.

Благодійність визначається не тільки гуманістичною ідеєю (щоб студент одержував стипендію), а й низкою негативних мотивів:

- надією на схвалення та вдячність;
- егоїстичною позицією самоутвердження;

- корисливістю, головна мета якої – явне чи завуальоване задоволення від відчуття своєї влади – свого роду гра в “добру людину”;
- заради морального ідеалу хорошого вчинку, який начебто диктується шляхетним і гуманітарним почуттям допомогти.

Отже, благодійність у всіх формах повинна бути адресною і вибірково-поміркованою, незалежно від антипатій та симпатій, бо гуманізм фізичного обличчя не має – тільки моральне; благодійність безкорислива по своїй суті і повинна бути саме такою, яка відповідала б практично вивіреному принципу “не нашкодь”.

Ідеальний викладач (педагог) усвідомлює сенс власного життя лише тоді, коли розуміє, що потрібно студенту. Важливою у цьому процесі є етика викладача, педагога, вченого.

Етика викладача, педагога, вченого

1. Свій шлях ми обрали самі, але не змушуймо інших копіювати і повторювати нас.

2. Ви знаєте, якою іноді безпорадною перед тобою буває молода людина – і тільки велика любов до молоді і глибокі знання дають право формувати наше майбутнє.

3. Нас відрізняє від молоді лише життєвий досвід, набутий розум, доброта і безмежна терпимість.

4. Викладач має право на психодуховний самозахист і захист суспільства, на справедливую оцінку своєї праці.

5. Серед колег, які стали на шлях духовності, шлях формування майбутнього, немає жодного зайвого, бо ніхто з нас не може, раз ступивши на педагогічну дорогу, зійти з неї.

Створюю не руйнуючи!

Знаєш більше від інших, відчувай своє покликання більше ніж інші!

Завжди пам’ятай: створити і не володіти, працювати і не шукати користі, добиватись мети і не гордитися.

Прийшовши до розуміння свого Я, маєш силу – випромінюй і даруй її всюди.

Завжди пам’ятай, що твоя педагогічна сила досягнута внутрішньою духовною роботою, правдивим життям.

Люби всіх, не ображай тих, кому важко вчитися, не зневажай їх ні словом, ні ділом, ні думкою.

Не хвали усюди своїм розумом, не плати злом на зло, не роби зла навіть ворогам, говори про них добре, не роби різниці між молоддю і собою.

Процес формування нової генерації викладачів включає дві ідеї: побудову Української держави і становлення демократичного устрою.

Саме викладачу вищої школи належить головна роль у навчанні і вихованні молоді, адже через його діяльність відбувається становлення громадянина як особистості і фахівця, зміцнюється інтелектуальний і духовний потенціал нації.

Інноваційний розвиток вищої школи не може відбуватись без духовно-морального становлення викладача і його творчої життєдіяльності. Викладач – особа, яка здійснює навчально-виховний процес і несе відповідальність за

інтелектуальний, духовний, фізичний і соціальний розвиток та діяльність студентів. Тому особистість викладача має характеризуватися високою моральністю, порядністю, чесністю.

Кодекс честі викладача вищої школи – це сукупність морально-етичних норм, правил поведінки, звичок, переконань, котрі ґрунтуються на ціннісних орієнтаціях, ідеалах, світогляді людини і регламентують її відносини з соціальним оточенням, службову та громадську діяльність.

1. Від викладача як громадянина України суспільство повинно вимагати найвищого взірця особистої та офіційної поведінки й діяльності. Кожен викладач є патріотом лише тоді, коли ставить формування української еліти та добробут українського народу вище власних інтересів. Патріотизм – глибоко укорінена віра та почуття людини, невід’ємна складова Кодексу честі.

2. Викладач – взірець вірності Батьківщині. Шлях жертвості, самовідданості педагогічній справі – добровільний вибір кожного викладача.

3. Бездоганність виконання обов’язку – найважливіша ознака поведінки викладача. Обов’язки виконуються сумлінно, точно, формуючи молоду людину ХХІ століття, здатну здійснювати професійну діяльність на демократичних та гуманістичних засадах, забезпечувати розвиток та самореалізацію особистості, щоб бути конкурентоспроможною на ринку праці.

4. Чесність – сукупність вищих моральних принципів, якими керується людина у своїй громадській і особистій поведінці, провідна ознака поведінки викладача. Чесна людина ніколи не вдається до інтриг, безпідставних обвинувачень, несправедливих дій, шахрайства, хабарництва. Суттєвою рисою викладача є чесність – безкорисливе виконання своїх обов’язків заради інтересів ВНЗ і забезпечення національних інтересів України. Він несе відповідальність перед законом та студентами за рішення, що їх приймає. Студенти довіряють викладачу, сподіваючись на те, що він чесна людина.

5. Правила Кодексу честі для всіх викладачів однакові, незалежно від звання, посади та обставин. Взірець чесної поведінки та діяльності має подавати керівництво університету. Воно – приклад для молодих викладачів.

6. Викладач посідає важливе місце у суспільстві. Він – представник еліти українського народу. Саме в цьому його шляхетність. Саме тому він утверджує принципи загальнолюдської моралі, правди і справедливості, гуманізму, патріотизму, доброти, працелюбства, поміркованості та інших чеснот. Викладач виховує у студентів повагу до культурно-національних, духовно-історичних цінностей України, дбайливе ставлення до навколишнього середовища, виховує молодь в дусі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, релігійними конфесіями, етнічними групами; захищає студентів від будь-яких форм фізичного і психічного насильства, запобігає вживанню ними наркотичних речовин, алкоголю і нікотину.

7. Духовною основою викладача є витвори людського духу, зафіксовані в здобутках культури, науки, моралі, мистецтва, оволодіння цими гуманістичними моральними цінностями.

8. Викладач повинен проявляти дисциплінованість та ініціативність. Головними вимогами до викладача є: оптимізм, ентузіазм, мудрість, активність у досягненні мети або виконанні повсякденних завдань.

9. У викладача повинна бути завжди тверда позиція і надійний вчинок. Позиція – система ставлень особистості до явищ, людей, об'єктів; їх оцінка заснована на індивідуальному досвіді, моральних принципах і переконаннях. Вчинок – акт морального самовизначення, яким викладач виявляє і формує своє ставлення до суспільства, студентів, самого себе, природи, науки, педагогічної діяльності.

10. Викладач завжди сприяє набуттю студентами соціального досвіду, успадкуванню духовних надбань українського народу, досягненню високої культури міжнаціональних відносин, формуванню у молоді патріотичних переконань.

11. Викладач гартує у студентів духовні, моральні сили, веде за собою для досягнення мети – формування фахівця-інтелектуала. Справжній викладач завжди поважає людську гідність і честь студентів. Він уміє підкорятися, не принижуючи себе, управляти, не принижуючи людську гідність.

12. Викладач – взірець як у дотриманні моральних норм поведінки, зовнішнього вигляду, так і у виконанні завдань, що безпосередньо стосуються його професійного обов'язку. Він уникає вульгарності, аморальності, шкідливих звичок; сумлінно і наполегливо зберігає та розвиває професійні якості та норми поведінки.

13. Викладач здатний ефективно розв'язувати проблеми, що виникають у реальних життєвих ситуаціях, жити у злагоді із сучасністю. Він забезпечує особистий розвиток студентів на засадах особистісно орієнтованої педагогіки; поєднує знання студентів з професійною мораллю; спрямовує інтереси та потреби особистості студентів на певну ієрархію життєвих цінностей, зберігає невичерпне джерело знань, підживлює інтерес студентів, утримує звання “Педагог”.

14. Викладацький дух. Ні за яких обставин не можна примусити викладача змінити власні переконання, віру, зрадити педагогічній професії. Нехтування духовними цінностями інших він вважає нижчим своєї гідності. Викладач – взірець добродійності, людяності, милосердя у ставленні до студента.

15. Ціннісне ставлення до колег та студентів виявляється у моральній активності особистості викладача, прояві чуйності, чесності, правдивості, працелюбності, справедливості, гідності, милосердя, толерантності, совісті, миролюбності, доброзичливості, добросовісності, готовності допомогти іншим, обов'язковості, ввічливості, делікатності, тактовності, вміння працювати з іншими; здатності прощати і просити прощення, протистояти проявам несправедливості, жорстокості.

Наведемо деякі положення із Кодексу честі викладача стосовно запропонованої доповіді:

1. Дотримуватись чесності у викладанні, оцінці успіхів студентів, дослідженнях, кар'єрному зростанню та інших починаннях, пов'язаних з присвоєнням наукових ступенів.
2. Послідовно утримуватись від брехні, обману та інших форм нечесної поведінки, які підривають якість академічних ступенів.

3. Завжди бути впевненим у собі, не допускати зазнайства у стосунках зі студентами.
4. Бути справедливим і вимогливим до студентів. Критикувати студентів тільки позитивно: не тільки карати, але й заохочувати.
5. Ставитись до студентів ввічливо й доброзичливо, але не допускати панібратства.
6. Не допускати університетської (академічної) нечесності, зокрема:
 - не брати нагороди (хабаря) за сприяння абітурієнтам у вступі до ВНЗ;
 - не вести зі студентами двозначних розмов про те, що контрольну чи курсову роботу, модуль, залік чи іспит можна купити;
 - не допускати використання добрих особистих взаємин між викладачами для підвищення поточної успішності, написання модулів, складання заліків і іспитів окремим студентам;
 - не створювати студентам на заняттях чи іспитах сприятливих умов для списування, фальсифікації даних;
 - не завищувати оцінки знань студентів, включаючи за хабарі чи інші послуги;
 - не допускати жодного насильства (морального, фізичного) над особистістю студента.
7. Схвалювати чесне і відкрите інформування студентів про негідну поведінку (списування, плагіат, хабар за складання заліку, іспиту) своїх однокурсників, інформувати про це комісії, створені при деканатах, або органи студентського самоврядування, наприклад студентські суди. Твердо усвідомити необхідність упровадження цього в життя.
8. Виявляти випадки нечесності серед своїх товаришів на роботі, вищого керівництва (завідувачів кафедр, деканатів, заступників ректора) і студентів та інформувати органи правопорядку для недопущення цього в майбутньому. Усвідомити необхідність уживання таких дій для реального утвердження Кодексу честі викладача.
9. Рекомендувати адміністрації університету (академії) карати студентів за академічну нечесність, зокрема:
 - тимчасово позбавити права відвідувати заняття;
 - не допускати до іспитів;
 - ставити оцінку “незадовільно” за академічну нечесність;
 - відрахування з університету.
10. Проводити роз'яснювальну роботу серед студентів про значення прийняття Кодексу честі для формування фахівця нової доби, для справжньої розбудови демократичного суспільства.

В університеті здійснюється творчий підхід до впровадження Кодексу честі викладача і студента. Тому ректорат, деканати і кафедри розробили низку заходів для поліпшення морально-психологічної атмосфери у викладацькому та студентському колективах університету. Особлива увага звернута на мораль викладача як ключ до вирішення проблеми, а також роль студента у створенні морально-психологічної атмосфери для кращого навчання і виховання.

Література

1. Барен Г. На шляху до розвитку етичних цінностей в освіті. // Покликання університету. - К., 2005. - С. 128
2. Дем'янчук О. Політичні та інституційні аспекти впровадження закордонних моделей освіти в Україні. // Україна в сучасному світі. - К., 2003. - С. 102-112
3. Демидюк Т.Д. Кодекс честі учителя в кн. „Організація виховного процесу в сучасному загальноосвітньому навчальному закладі”. - Суми: ТОВ вид-во „Антей”, 2006. - 384 с.
4. Денисенко О. Академічна нечесність (наприкладі Херсонщини). // Покликання університету. К., 2005. - С. 126-127
5. Зезюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Науково-методичний посібник. - К.: МЛУП, 2000. - 312 с.
6. Мироненко Т. Комплексні заходи щодо розвитку етики освіти у правовій державі. // Покликання університету. - К., 2005. - С. 120-123.
7. Панько І.С. Професійна етика лікаря ветеринарної медицини. - Біла Церква, 2006. - 269 с.
8. Півнева Л. Академічна нечесність та політична культура: порівняльний досвід (Україна-США) // Покликання університету. Київ, 2005. - С. 110-115
9. Сининя І.О. Педагогічний такт і майстерність учителя. - К.: Рад. шк., 1991. - 319 с.
10. Чепига М.П. Плекаймо інтелектуальну еліту. Посібник. Вид-во: Тріада плюс, 2007. - 535 с.
11. Гудінг Д., Ленкок Д. Світогляд. Для чого ми живемо і яке наше місце у світі? - Київ: УТБ, 2003. - 416 с.